

Олена Коваленко

Психологічні особливості гармонійності міжособистісних відносин осіб похилого віку

Nauczyciel i Szkoła 2 (54), 81-91

2013

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Олена КОВАЛЕНКО

Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України
(м. Київ)

Психологічні особливості гармонійності міжособистісних відносин осіб похилого віку

Ключові слова

Міжособистісні відносини, особа похилого віку, напруженість, ідчуженість, конфліктність, агресія.

Анотація

Психологічні особливості гармонійності міжособистісних відносин осіб похилого віку

У статті проаналізовано особливості гармонійності міжособистісних відносин осіб похилого віку. Виявлено, що особи похилого віку мають середні рівні напруженості, відчуженості, конфліктності, агресії та гармонійності відносин. На прояв гармонійності відносин та її показників у похилому віці суттєво впливає стать, освіта, професійна зайнятість, місце та умови проживання, соціальна активність, відчуття самотності, наявність можливості спілкуватися з друзями та приятелями, задоволеність життям та схильність його змінювати.

Słowa kluczowe

Relacje interpersonalne, starszych, napryazhennost, otchuzhdennost, konfliktnost, ahressyua.

Streszczenie

Psychologiczne cechy relacji interpersonalnych osób starszych

Dokument analizuje cechy interpersonalnej harmonii starszych. Stwierdzono, że osoby starsze, z przeciętnym poziomem relacji napięcia, alienacja, konflikt, agresja i harmonii. W sprawie stosunków harmonicity wyświetlania i jej wyniki w wieku znaczący wpływ płci, wykształcenia, pracy zawodowej, miejsce i warunki życia, aktywności społecznej, poczucie osamotnienia, możliwość komunikowania się z przyjaciółmi i kumplami, zadowolenie z życia oraz skłonności, aby go zmienić.

Key words

Interpersonal relationships, seniors, tension, estrangement, conflict, aggression.

Annotation

Psychological features of interpersonal relationship harmony of seniors

The features of the interpersonal relationship harmony of seniors have been analyzed in the paper. The author has identified that elderly people have average levels of tension, alienation, conflict, aggression and relationship harmony. Characteristics such as gender, education, professional employment, place of residence and living

conditions, social activity, a sense of loneliness, the possibility to communicate with friends and peers, life satisfaction and propensity to change significantly affect the display of relationship harmony among the elderly.

Постановка проблеми дослідження. Існування особистості у соціальному світі зумовлюється постійним її включенням у різноманітні зв'язки із ним. Такі зв'язки постають у вигляді суспільних відносин. Їхня якість свідчить про ефективність життєдіяльності людини. Особливе значення мають міжособистісні відносини. Вони ставали об'єктом уваги багатьох науковців, зокрема Г.М. Андрєєвої, І.Д. Беха, А.І. Донцова, В.М. Куниціної, В.М. М'ясищева, Б.Д. Паригіна та інших.

Досить важливими міжособистісні відносини стають у періоди змін у функціонуванні людини. Таким періодом є похилий вік, вік порушення звичного режиму життя людини, зміни її соціального статусу, прискорення біологічного старіння, погіршення матеріального стану, втрати близьких людей тощо. Саме гармонійні, стабільні відносини, які передбачають тривале збереження взаємодії у парі, викликають позитивні почуття, комфорт і задоволеність у партнерів мають переважати у похилому віці. Тому метою проведеного дослідження було встановити якісні особливості міжособистісних відносин осіб похилого віку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відносини є цілісною системою суб'єктивно-оцінних, індивідуально-вибіркових зв'язків особистості з різними сторонами об'єктивної дійсності. Вони є ядром особистості. З народження і до смерті кожна людина включена у систему суспільних відносин, яка і формує її суб'єктивні відношення до різних сторін дійсності (В.М. М'ясищев)¹. Такі відносини – безособові, зумовлюються положенням людини у системі суспільства, виявляються у взаємодії конкретних соціальних ролей, мають зовнішню, утилітарну мету². Вони функціонують, по суті, незалежно від людини, її психіки, волі та свідомості і є важливою характеристикою соціально-психологічного спілкування у межах соціального макросередовища (Б.Д. Паригін)³.

Окремим видом суспільних відносин є міжособистісні (т.н. «суб'єктивні»). Їхньою рисою є емоційна основа, тобто вони формуються на основі певних почуттів людей один до одного, які можуть бути як пози-

¹ М'ясищев В.Н., *Психология отношений* [В.Н. М'ясищев; под ред. А.А. Бодалева]. – М.: *Издательство «Институт практической психологии»*, Воронеж: НПО «МОДЭК», 1995. – 356 с.

² Куниціна В.Н., *Межличностное общение, его стадии и функции* / В.Н. Куниціна // *Современные проблемы прикладной социологии и социальной психологии в трудовых коллективах Ленинграда*. – Л., 1984. – С. 157-158.

³ Паригін Б.Д., *Основы социально-психологической теории* / Б.Д. Паригін. – М.: «Мысль», 1971. – 348 с.

тивними, так і негативними. Міжособистісні відносини мають специфічне положення, адже, по-перше, їх можна розглядати у низці різних суспільних відносин, не пов'язуючи з іншими діяльностями, по-друге, вони пронизують всі інші види суспільних відносин, є їхньою невід'ємною частиною. Саме такі відносини відображають ставлення особистості, які виникають у процесі накладання її емоції на предмет (явище, особистість), що певною мірою усвідомлюється, пізнається нею⁴.

Міжособистісні відносини складніше спостерігати, вони є унікальними, одиничними (бо у різних ситуаціях їхні учасники мають різні установки, цінності), динамічними (можлива зміна настроїв учасників від позитивного до негативного), є важливою особливістю мікросередовища⁵. Такі відносини характеризують рівень інтересу, потребу, силу емоцій, бажань і виражаються у поведінці осіб, їхніх діях і переживаннях. У них реалізуються суб'єктивні взаємовідношення, що змінює їхні стани і настрої. Провідним компонентом міжособистісних відносин є емоційний, який забезпечує підтримку відносин між людьми навіть за умов відсутності безпосереднього контакту між ними⁶.

Важливими такі відносини стають у похилому віці, коли задоволеність ними зумовлює виникнення відчуття інтеграції, цілісності особистості (Е. Еріксон). У життєдіяльності людини цього віку зменшується частка інших видів суспільних відносин, зокрема виробничих (професійних) у зв'язку із виходом на пенсію, а зростає роль – міжособистісних. Саме вступаючи у такі міжособистісні гармонійні, стабільні відносини старіюча людина має можливість відчувати зв'язок із зовнішнім світом, повноцінно функціонувати. Водночас, переважання у цьому віці нестабільних, дисгармонійних відносин з оточенням спричиняє негативні наслідки. Проявляються такі дисгармонійні відносини в напруженості, у конфліктності особи, її відчуженості, прояві агресії. Для встановлення особливостей гармонійності міжособистісних відносин у похилому віці було проведено емпіричне дослідження⁷.

⁴ Бех І.Д., Категорія «ставлення» у контексті розвитку образу «Я» особистості / І.Д. Бех // Педагогіка і психологія. – 1997. - № 3. – С. 9-21.

⁵ Андреева Г.М., Социальная психология: [учебник для высших учебных заведений] / Г.М. Андреева. – М.: Аспект Пресс, 1998. – 376 с.

⁶ Донцов А.И., Общение как фактор развития коллектива / А.И. Донцов // Общение и оптимизация совместной деятельности / Моск. гос. ун-т.; под ред. Г.М. Андреевой, Я. Яноушек. – М., 1987. – С. 20-24. Парыгин Б.Д., Основы социально-психологической теории / Б.Д. Парыгин. – М.: «Мысль», 1971. – 348 с. Духновский С.В., Диагностика межличностных отношений. Психологический практикум / С.В. Духновский. – СПб.: Речь, 2009. — 141 с.

⁷ Хьелл Л., Теории личности / Л. Хьелл, Д. Зиглер. – [3-е изд.]. – СПб.: Питер, 2003. – 608 с.

У дослідженні взяли участь 355 осіб віком від 57 до 78 років. Середній вік досліджуваних – 66 років. Серед них чоловіків 125 осіб (35%), жінок – 230 осіб (65%). У містах проживають 113 досліджуваних (32%), у селищах – 165 (47%), 77 осіб не вказали на власне місце проживання. Частина досліджуваних є самотніми, живуть без родини (53 особи – 15%), а 220 осіб (62%), які брали участь у дослідженні живуть з рідними – дружиною або чоловіком, дітьми онуками, сестрами, батьками, 82 особи не вказали те, чи на самоті вони проживають. 153 досліджувані особи (43%) мають початкову, середню та неповну середню освіту, 91 особа (26%) – освіту середню спеціальну, технічну, медичну, педагогічну тощо, 100 осіб (28%) мають вищу освіту, 11 осіб не вказали рівень своєї освіти. На теперішній час 80 осіб (23%), які взяли участь у дослідженні працюють, 264 особи (74%) – не працюють, 11 осіб не вказали особливості теперішньої зайнятості. Аналізуючи своє життя, 134 особи (38%) щось би у ньому змінили, нічого не змінювали б 123 особи (35%), 4 особи (1%) не знають, чи змінили б щось у своєму житті, 93 особи не відповіли на це питання. 101 особа (28%) у відповідях на питання про особливості проведення часу протягом дня і участі у суспільному житті вказали на спілкування, іншу соціальну активність. Серед досліджуваних 63 особи (18%) оцінюють рівень власної самотності у негативних значеннях (самотні та швидше за все самотні), 218 осіб (61%) – у позитивних (не самотні та швидше за все не самотні), 74 особи не оцінили рівень власної самотності. Середнє значення за показником самотності досліджених осіб похилого віку складає 0,96797 (швидше за все не самотні). Наявність можливості спілкуватися з друзями та приятелями 80 осіб (23%) оцінили у негативних значеннях, 201 особа (57%) – у позитивних, 74 особи не вказали на наявність можливості спілкуватися з друзями та приятелями. Середнє значення за даним показником досліджених осіб похилого віку складає 0,70818 (швидше за все багато можливостей). У негативних значеннях рівень задоволення своїм теперішнім життям оцінюють 43 особи (12%), у позитивних – 234 осіб (66%), 78 осіб не вказали рівня задоволення своїм теперішнім життям. Середнє значення за даним показником досліджених осіб похилого віку складає 0,97112 (швидше за все задоволений).

Для дослідження особливостей дисгармонії у відносинах осіб похилого віку у дослідженні використана методика суб'єктивної оцінки міжособистісних відносин (СОМО) С.В. Духновського⁸.

Виявимо середні значення за кожною шкалою та підсумковим балом у досліджуваних. Напруженість відносин (Н) – 41,7718, відчуженість у відносинах (В) – 42,1803, конфліктність у відносинах (К) – 34,9352,

⁸ Духновский С.В., *Диагностика межличностных отношений. Психологический практикум* / С.В. Духновский. – СПб.: Речь, 2009. — 141 с.

агресія у відносинах (А) – 35,4085, підсумковий бал, гармонійність міжособистісних відносин (Г) – 22,4338. Далі встановимо середні значення за цими показниками у осіб похилого віку різної статі, рівня освіти, професійної зайнятості, місця та умов проживання, соціальної активності, самотності, наявності можливості спілкуватися із друзями та приятелями, задоволеності життям та схильності його змінювати. Див табл. 1.

Таблиця 1

Особливості гармонійності відносин осіб похилого

Чинник		Н	В	К	А	Г
<i>Стать</i>	Жінки	42,68	41,67	34,48	35,58	22,79
	Чоловіки	40,10	42,74	35,77	35,10	21,78
<i>Рівень освіти</i>	Заг. середня	42,28	42,42	36,16	36,37	23,08
	Середня спец.	42,82	43,67	34,58	35,91	22,82
	Вища	39,69	39,56	33,61	33,91	21,00
<i>Зайнятість</i>	Працюють	40,44	39,71	32,74	33,70	20,94
	Не працюють	42,05	42,53	35,65	36,03	22,08
<i>Місце проживання</i>	Містяни	39,08	39,13	32,42	32,57	20,40
	Селяни	43,16	43,63	36,86	36,72	23,62
<i>Умови проживання</i>	З родиною	41,79	41,78	35,39	35,45	22,48
	Самотньо	43,23	45,70	37,62	37,58	24,43
<i>Соціальна активність</i>	Активний	39,51	39,86	33,19	33,68	21,04
	Неактивний	42,66	43,10	35,63	36,09	22,99
<i>Самотність</i>	Самотній	44,51	46,03	37,02	37,09	24,27
	Не самотній	40,69	43,10	34,69	34,58	21,85
<i>Можливість спілкуватися</i>	Мало	44,44	45,94	36,71	37,29	24,25
	Багато	40,69	40,30	34,61	34,29	21,65
<i>Задоволеність життям</i>	Незадоволений	45,86	46,91	35,12	35,30	24,16
	Задоволений	40,73	40,78	35,11	35,00	21,97
<i>Змінити життя</i>	Є зміни	44,65	43,52	36,35	39,94	23,82
	Немає змін	38,03	39,55	33,30	32,70	20,47

Чоловіки у похилому віці мають вищі значення за показниками відчуженості та конфліктності, а жінки – за показниками напруженості, агресії та підсумковим балом. Середні бали за всіма показниками відображають середні значення за кожною шкалою та підсумковим балом. Це свідчить про те, що відносини і чоловіків, і жінок у похилому віці є досить гармонійними, мають стабільний характер, що передбачає тривале збереження взаємодії з іншими і викликає позитивні почуття, емоційний комфорт у партнерів. Особи похилого віку схильні враховувати індивідуальні особливості один одного. Їхні відносини є відкритими, природними. Вони мають помірно виражену напруженість, необхід-

ну для підтримки інтенсивності відносин. Особи цього віку відчувають суб'єктивне емоційне благополуччя, комфорт у відносинах. Серйозні труднощі та проблеми у їхніх відносинах відсутні або успішно вирішуються. Вони задоволені тим, як складаються їхні відносини з оточуючими. Серед інших почуваються добре, прагнуть встановлювати близькі, чуттєві, довірливі відносини з ними. Відчувають, що їх розуміють або намагаються зрозуміти. Маючи симпатії і тяжіння до іншої людини, враховують її упередження та слабкості. Чим більше тяжіння відчуває особа похилого віку, тим більше вона схильна до поблажливості, до великої згоди та узгодженості в діяльності. У низ рідко виникає почуття самотності та ізолюваності від інших осіб. Особам цього віку властива або відсутність протистояння, нерозв'язаних суперечностей з іншими, або труднощі і суперечності, які виникають конструктивно ними розв'язуються. Вони зорієнтовані на спільний пошук рішення, що задовольняє інтереси всіх сторін. У їхніх відносинах виражене прагнення зайняти позицію «на рівних». Такі особи тактовні і дружелюбні, щирі і безпосередні у стосунках, співпрацюють. Прояв люті, неприязні і заздрості, негативна критика і роздратування по відношенню до інших у осіб похилого віку відсутні.

Перевірили достовірність відмінності вибіркових середніх арифметичних розподілів за показниками напруженості, відчуженості, конфліктності, агресії та підсумковим балом осіб похилого віку чоловічої та жіночої статі за допомогою t-критерію Стьюдента.

Емпіричне значення t-критерію:

Напруженість. $t=6,833$

Відчуженість. $t=2,186$

Конфліктність. $t=3,622$

Агресія. $t=1,361$

Підсумковий бал. $t=3,422$.

Критичне значення за таблицею – 1,97 (при рівні значимості $\alpha=0,05$).

При $t > t_{кр}$ нульова гіпотеза про відмінність рівнів напруженості, відчуженості, конфліктності та гармонійності відносин осіб похилого віку чоловічої та жіночої статі підтверджується. Тобто ці події є незалежними. Чоловіки у похилому віці мають вищі значення за показниками відчуженості та конфліктності, а жінки – за показниками напруженості та гармонійності міжособистісних відносин. При $t < t_{кр}$ не підтверджується нульова гіпотеза про відмінність рівнів агресії у осіб похилого віку різної статі. Тобто всі ці події є залежними, рівень агресії у чоловіків та жінок похилого віку є однаковим.

Порівняли значення за показниками напруженості, відчуженості, конфліктності, агресії та підсумковим балом осіб похилого віку, які мають різний рівень освіти, професійну зайнятість, місце та умови проживання, соціальну активність, самотність, можливість спілкуватися із друзями та приятелями, задоволеність життям та схильності його змінювати. Перевірили достовірність встановлених відмінностей а допомогою t-критерію Стьюдента. Емпіричні значення t-критерію див. у табл. 2.

Таблиця 2

Емпіричні значення t-критерію

	Н	В	К	А	Г
<i>Заг. сер. – сер. спец.</i>	1,156	2,518	3,662	1,052	0,698
<i>Заг. сер. – вища</i>	5,799	6,515	6,209	5,915	6,084
<i>Сер. спец. – вища</i>	6,131	7,805	2,120	4,290	4,668
<i>Зайнятість</i>	3,614	6,007	6,884	5,521	5,316
<i>Місце проживання</i>	9,782	10,397	11,552	10,749	10,050
<i>Умови проживання</i>	2,581	6,900	4,503	3,908	4,494
<i>Соціальна активність</i>	7,785	7,770	6,585	6,498	6,219
<i>Самотність</i>	7,810	10,414	5,168	5,460	6,457
<i>Можливість спілкуватися</i>	9,215	12,282	4,960	7,139	7,656
<i>Задоволеність життям</i>	8,967	10,178	0,010	0,560	4,957
<i>Змінити життя</i>	15,623	9,012	7,690	10,667	10,135

Критичне значення за таблицею – 1,97 (при рівні значимості $\alpha=0,05$).

При $t > t_{кр}$ нульова гіпотеза про відмінність рівнів відчуженості та конфліктності осіб похилого віку із загальною середньою та середньою спеціальною освітою підтверджується. Тобто ці події є незалежними. Особи похилого віку із середньою спеціальною освітою мають вищі значення за показником відчуженості, а особи похилого віку із загальною середньою освітою – за показником конфліктності. При $t < t_{кр}$ не підтверджується нульова гіпотеза про відмінність рівнів напруженості, агресії та гармонійності відносин осіб похилого віку із загальною середньою та середньою спеціальною освітою. Тобто всі ці події є залежними, рівні напруженості, агресії та гармонійності відносин у них є однаковими.

При $t > t_{кр}$ нульова гіпотеза про відмінність рівнів напруженості, відчуженості, конфліктності, агресії та гармонійності відносин осіб похилого віку із загальною середньою та вищою освітою підтверджується. Тобто ці події є незалежними. Особи похилого віку із загальною середньою освітою мають вищі значення за цими показниками, ніж особи похилого віку із вищою освітою.

При $t > t_{кр}$ нульова гіпотеза про відмінність рівнів напруженості, відчуженості, конфліктності, агресії та гармонійності відносин осіб похилого віку із середньою спеціальною та вищою освітою підтверджується. Тобто ці події є незалежними. Особи похилого віку із середньою спеціальною освітою мають вищі значення за цими показниками, ніж особи похилого віку із вищою освітою.

При $t > t_{кр}$ нульова гіпотеза про відмінність рівнів напруженості, відчуженості, конфліктності, агресії та гармонійності відносин похилого віку, які працюють та не працюють підтверджується. Тобто ці події є незалежними. Особи похилого віку, які не працюють мають вищі значення за цими показниками, ніж особи похилого віку, які працюють.

При $t > t_{кр}$ нульова гіпотеза про відмінність рівнів напруженості, відчуженості, конфліктності, агресії та гармонійності відносин містян і селян похилого віку підтверджується. Тобто ці події є незалежними. Особи похилого віку, які живуть у селі мають вищі значення за цими показниками, ніж особи похилого віку, які живуть у місті.

При $t > t_{кр}$ нульова гіпотеза про відмінність рівнів напруженості, відчуженості, конфліктності, агресії та гармонійності відносин осіб похилого віку, які проживають з родиною та самотньо підтверджується. Тобто ці події є незалежними. Особи похилого віку, які живуть самотньо мають вищі значення за цими показниками, ніж особи похилого віку, які живуть з родиною.

При $t > t_{кр}$ нульова гіпотеза про відмінність рівнів напруженості, відчуженості, конфліктності, агресії та гармонійності відносин соціально активних та неактивних осіб похилого віку підтверджується. Тобто ці події є незалежними. Соціально неактивні особи похилого віку мають вищі значення за цими показниками, ніж соціально активні особи похилого віку.

При $t > t_{кр}$ нульова гіпотеза про відмінність рівнів напруженості, відчуженості, конфліктності, агресії та гармонійності відносин осіб похилого віку, які вважають себе самотніми та не самотніми підтверджується. Тобто ці події є незалежними. Особи похилого віку, які вважають себе самотніми мають вищі значення за цими показниками, ніж особи похилого віку, які вважають себе не самотніми.

При $t > t_{кр}$ нульова гіпотеза про відмінність рівнів напруженості, відчуженості, конфліктності, агресії та гармонійності відносин осіб похилого віку, у яких мало та багато можливостей спілкуватися із друзями та приятелями підтверджується. Тобто ці події є незалежними. Особи похилого віку, у яких мало можливостей спілкуватися з друзями та приятелями мають вищі значення за цими показниками, ніж особи похилого віку, у яких багато таких можливостей.

При $t > t_{кр}$ нульова гіпотеза про відмінність рівнів напруженості, відчуженості та гармонійності відносин осіб похилого віку, які задоволені та незадоволені своїм теперішнім життям підтверджується. Тобто ці події є незалежними. Особи похилого віку, які незадоволені своїм теперішнім життям мають вищі значення за цими показниками, ніж особи похилого віку, задоволені своїм теперішнім життям. При $t < t_{кр}$ не підтверджується нульова гіпотеза про відмінність рівнів конфліктності та агресії осіб похилого віку, які задоволені та незадоволені своїм теперішнім життям. Тобто всі ці події є залежними, рівні конфліктності та агресії у їхніх відносинах є однаковими.

При $t > t_{кр}$ нульова гіпотеза про відмінність рівнів напруженості, відчуженості, конфліктності, агресії та гармонійності відносин осіб похилого віку, які щось би змінили у своєму житті та тих, хто нічого не змінював би підтверджується. Тобто ці події є незалежними. У осіб похилого віку, які знають що змінити у своєму житті вищі значення за цими показниками, ніж у осіб похилого віку, які нічого не змінювали б у своєму житті.

Загалом, відносини напруженіші, стурбованіше ними ті особи похилого віку, які незадоволені своїм життям, які б змінили б його аби була можливість, також ті особи, які частіше вважають себе самотніми, у кого недостатньо можливостей спілкуватися із друзями та приятелями. Найменш напружені відносини у похилому віці у тих осіб, які нічого не змінювали б у своєму житті, хоч і була б можливість, у містян, соціально активних, з вищою освітою.

Більше схильні до певного дистанціювання від інших осіб у похилому віці ті, хто незадоволений життям, має недостатньо можливостей спілкуватися із друзями та приятелями, відчувається самотньо і живе на самоті. Найменша відчуженість у відносинах тих осіб похилого віку, які живуть у містах, працюють, мають вищу освіту, виявляють більшу соціальну активність, нічого не змінювали б у своєму житті, хоч і була б можливість.

Суперечностей, протистояння у відносинах у похилому віці більше у тих осіб, хто незадоволений своїм життям, живе на самоті, відчувається самотньо, має зараз недостатньо можливостей спілкуватися із друзями та приятелями. Суперечності, які виникають у відносинах осіб похилого віку конструктивніше розв'язують містяни, ті, хто працює, має вищу освіту, виявляє більшу соціальну активність, нічого не змінював у своєму житті, хоч і була б можливість.

Більшу агресивність у відносинах можуть виявляти особи похилого віку, які щось би змінили у своєму житті, живуть на самоті та відчуваються самотньо, мають недостатньо можливостей спілкуватися із друзями та приятелями. Дружелюбніші у відносинах ті особи похилого віку,

які живуть у містах, працюють, мають вищу освіту, нічого не змінювали б у своєму житті.

Дисгармонійніші міжособистісні відносини у осіб похилого віку, які почувуються самотньо, мають недостатньо можливостей спілкуватися із друзями та приятелями, незадоволені своїм життям, аби була можливість, змінили б його. Гармонічнішими міжособистісними відносинами є у тих осіб похилого віку, які живуть у містах, працюють, мають вищу освіту, нічого не змінювали б у своєму житті навіть якщо і була б можливість.

Висновки. Отже, міжособистісні відносини (динамічні, унікальні), які формуються на основі певних почуттів осіб одна до одної і які є важливою особливістю мікросередовища стають важливими у похилому віці, особливо, коли зменшується частка інших суспільних (професійних) відносин. У старіючій особі мають переважати гармонійні, стабільні, відкриті взаємовідносини, які викликають позитивні почуття, емоційний комфорт і виключають наявність напруженості, відчуженості, конфліктності та агресії.

Проведена нами діагностика дозволяє твердити, що особи похилого віку мають середні рівні напруженості, відчуженості, конфліктності, агресії та гармонійності відносин. Тобто, їхні відносини є досить гармонійними, мають стабільний характер, їм властива помірна напруженість, необхідна для підтримки їхньої інтенсивності. Старіючі особи тактовні, дружелюбні, щирі, добре себе почувують серед інших, схильні встановлювати близькі відносини з ними, співпрацювати «на рівних». Суперечності, які між ними можуть виникати, швидко розв'язують.

На прояв гармонійності відносин та її показників у похилому віці суттєво впливає стать, освіта, професійна зайнятість, місце та умови проживання, соціальна активність, відчуття самотності, наявність можливості спілкуватися з друзями та приятелями, задоволеність життям та схильність його змінювати. Але стать і задоволеність життям не впливають на прояв агресії у відносинах; задоволеність життям також не впливає на прояв конфліктності у відносинах цих осіб.

У жінок похилого віку вищі значення за показниками напруженості та гармонійності відносин, а у чоловіків – відчуженості та конфліктності у відносинах. Особи похилого віку із середньою освітою, ті, хто не працює, живе у селі, самотньо, є соціально неактивним, вважає себе самотньою особою, кому недостатньо спілкування із друзями та приятелями, хто схильний змінити своє життя мають вищі значення за всіма показниками. Незадоволені життям особи похилого віку також є напруженішими, відчуженішими, їхні відносини дисгармонійніші.

Загалом на динаміку гармонійності міжособистісних відносин у похилому віці найсуттєвіше впливає місце проживання, наявність можливостей спілкуватися із друзями та приятелями, суб'єктивне відчуття самотності, схильність змінювати власне життя.

Література

- Андреева Г.М., *Социальная психология*: [учебник для высших учебных заведений] / Г.М. Андреева. – М.: Аспект Пресс, 1998. – 376 с.
- Бех І.Д., Категорія «ставлення» у контексті розвитку образу «Я» особистості / І.Д. Бех // *Педагогіка і психологія*. – 1997. - № 3. – С. 9-21.
- Донцов А.И., *Общение как фактор развития коллектива* / А.И. Донцов // *Общение и оптимизация совместной деятельности* / Моск. гос. ун-т.; под ред. Г.М. Андреевой, Я. Яноушек. – М., 1987. – С. 20-24.
- Духновский С.В., *Диагностика межличностных отношений. Психологический практикум* / С.В. Духновский. – СПб.: Речь, 2009. — 141 с.
- Куницына В.Н., *Межличностное общение, его стадии и функции* / В.Н. Куницына // *Современные проблемы прикладной социологии и социальной психологии в трудовых коллективах Ленинграда*. – Л., 1984. – С. 157-158.
- Мясищев В.Н., *Психология отношений* [В.Н. Мясищев; под ред. А.А. Бодалева]. – М.: Издательство «Институт практической психологии», Воронеж: НПО «МОДЭК», 1995. – 356 с.
- Парыгин Б.Д., *Основы социально-психологической теории* / Б.Д. Парыгин. – М: «Мысль», 1971. – 348 с.
- Хьелл Л., *Теории личности* / Л. Хьелл, Д. Зиглер. – [3-е изд.]. – СПб.: Питер, 2003. – 608 с.